

Dietrich
Bonhoeffer
Brevier

DIETRICH BONHOEFFER

BREVIER

samengesteld door Otto Dudzus

VOORWOORD

Toen Bonhoeffers brieven uit de gevangenis bekend werden ('Verzet en overgave'), hebben gezaghebbende mensen dit boek betiteld als een protestants brevier. Verrast nam men kennis van de rijkdom en de brede visie van deze geest. Waarover hij ook sprak, altijd was het verstandig en weloverwogen, beheerst maar niet vrijblijvend, bescheiden en toch zelfbewust, dankbaar voor het verleden en toch ongewoon sterk gericht op de toekomst.

Enkele formuleringen van Bonhoeffer hebben een tijdlang het karakter van modieuze slagzinnen gekregen. Deze tijd lijkt nu wel achter ons te liggen. Bonhoeffer is te lastig, te complex en stelt te hoge eisen om ooit mode te kunnen worden. Maar zijn invloed is niet afgenomen. Er zijn maar weinig theologen, die zo sterk de aandacht trokken van de wereldkerk als Bonhoeffer, wat te meer verbazing wekt, omdat zijn werk een sterk fragmentarisch karakter heeft.

Voor dit brevier is een keuze gedaan uit alle werken van Bonhoeffer. We ontleenden veel aan 'Schöpfung und Fall', 'Navolging', 'Leven in gemeenschap', 'Verzoeking', 'Ethik' en 'Verzet en overgave', verder aan zijn preken, een helaas onvoltooid gebleven exegese van Psalm 119, opstellen, voordrachten en brieven, alle te vinden in de 'Gesammelte Schriften'. Eberhard Bethge was zo vriendelijk de preken ter beschikking te stellen, die Bonhoeffer in 1933/34 in Londen gehouden heeft en die nog niet gepubliceerd werden. Een opgave van de herkomst van de gekozen stukken vindt men achter in het boek.

Een brevier is anders dan een bijbels dagboek. Het is minder streng van opzet, maar meer omvattend, en gevarieerder in zijn mogelijkheden. Het biedt ook ruimte aan overwegingen, die in het kader van een bijbeluitleg nauwelijks ter sprake kunnen komen. De overwegingen hoeven niet altijd geladen te zijn met de zware vracht van een goddelijk

woord. De formulering kan vrijer zijn. Er kunnen vragen worden open-gelaten. Er kan rekening gehouden worden met de tijd en de situatie, waarin iets gezegd wordt. In een en hetzelfde boek kunnen uitspraken voorkomen, die schijnbaar of werkelijk met elkaar in strijd zijn. (Zo lezen wij op 3 juli, dat een christelijke huisgemeente in staat moet zijn zowel 's morgens als 's avonds een hoofdstuk uit het Oude en minstens een half hoofdstuk uit het Nieuwe Testament te lezen; en op 15 november lezen wij, hoe Bonhoeffer zich erover verwondert, dat hij dagenlang zonder de bijbel kan leven. Vergissingen en correcties zijn mogelijk.) Door dit alles staat een brevier dichter bij de vragende, zoekende, luisterende, handelende mens en blokkeert het de al te snelle en gemakkelijke weg van hen die niet willen vragen, luisteren en zoeken.

Men vindt in dit brevier niet veel 'meditaties'. Meestal zijn het stukken die hun oorsprong vonden in een poging tot daadwerkelijke gehoorzaamheid. Bonhoeffer was een man, die beschikte over een ongewone waakzaamheid. Hij rook gevaren, waar anderen nog volstrekt niets vermoedden. Hoewel hij zich tot dankbaarheid verplicht wist voor de rijkdom van het verleden, stelde hij zich toch nooit tevreden met het herhalen van traditionele antwoorden. Hij kon wel eens de indruk wekken onrustig te zijn, zelfs wispelturig. Maar dat was alleen de misleidende buitenkant van zijn ongelooflijk waakzame geest. Vragend, wagend en experimenterend nam hij deel aan de volheid van het menselijk bestaan, zich altijd bewust van het wonder, dat heel ons bestaan gefundeerd is op wat in Jezus Christus barmhartig aan ons geschiedde. Dat is het ware, het enig blijvende. Dat moet worden gekend, verdedigd, uiteengezet en staande gehouden tegen reducties en vervalsingen. Nergens anders zijn wij zó goed begrepen, zo volstrekt aanvaard als in het woord aangaande Jezus Christus. In dit woord is ons een weg en een taak gewezen, dit woord geeft ons bestaan zekerheid, vastheid, en stelt het onder een belofte. Bonhoeffer kan hierover zo vrij en ondogmatisch spreken, dat zijn stem ook daar gehoord wordt, waar conventionele taal voor gesloten deuren staat.

Bonhoeffer heeft geweten, dat alle spreken over het 'laatste' (de rechtvaardiging van de zondaar, geloof, verlossing, eeuwigheid) onbarmhartig en onwerkelijk moet zijn, zolang niet ook het 'voorlaatste' (recht, waarheid, vrijheid, sociale gerechtigheid) ernstig genomen wordt. Hij constateert een noodlottige geringschatting van het 'voorlaatste' in kerkelijke kringen en beseft dat hier een taak voor hem ligt.

Zo wordt hij een waarschuwende stem, een helper en – veel meer dan hij zich bewust was – een zielzorger. Het is kenmerkend, dat dit woord in zijn vocabularium maar zelden en dan nog meestal in negatieve zin voorkomt. Hij geeft dit woord een nieuwe inhoud.

Er is naar gestreefd in dit brevier iets van deze pastorale dienst van Bonhoeffer te laten doorklinken. Daarom treft men naast het ‘geestelijke’ ook het ‘alleen maar’ menselijke, het ‘wereldlijke’. Bij Bonhoeffer ontdekt men dat de tegenstellingen tussen ‘geestelijk’ en ‘wereldlijk’, tussen ‘de ruimte van de kerk’ en ‘de ruimte van de wereld’ niets anders zijn dan hulpconstructies, meer dan rijp voor de terminologische vuilnisbelt. Met recht kan men de vraag stellen of Bonhoeffer niet de stap heeft gedaan, waarop lang gewacht werd: de stap van een geïsoleerd en introvert christendom naar de vrijheid van een ongespleten, homogene existentie. Waar werd bijvoorbeeld ooit het adventswoord ‘Bereidt de weg des Heren’ zo uitgelegd als in de ‘Ethik’, zo vrij van de sfeer van gevoel en pure innerlijkheid?

De teksten werden gekozen op grond van hun inhoud, niet om hun biografisch belang. Alleen zal de lezer bij de tekst voor 9 april, de sterfdag van Bonhoeffer in het concentratiekamp Flossenbürg, een gedeelte aantreffen uit Eberhard Bethge’s prachtige beschrijving van de laatste dagen van Bonhoeffer. We kozen voor deze dag een tekst over Pasen. Het is bij Bonhoeffer altijd moeilijk een scheiding te maken tussen ‘zaak’ en ‘leven’. Een van zijn lievelingswoorden was de uitspraak van Luther: ‘Doctrina est coelum, vita est terra’ (vrij vertaald: ‘Het gaat om de leer, het leven komt op de tweede plaats’). Hij zou niet dulden dat hierop voor hemzelf een uitzondering werd gemaakt. Maar wat te doen, wanneer het biografische uitstijgt boven het toevallige en strikt persoonlijke en zelf tot getuigenis wordt? Men leze in dit verband eens de preek over Jeremia 20:7, gehouden in januari 1934 (hier 24-26 juli). Het is frappant hoe getuigenis en leven hier samenkomen. Het is ook niet zonder belang, dat hier en daar iets doorschemert van het verzet, de smart, en de innerlijke weerstand tegen een lijdensweg, die hij duidelijk voor zich zag en vastbesloten aanvaardde. Zijn getuigenis over de rijkdom, die op de weg van de navalgung kan worden gevonden, wordt er alleen geloofwaardiger door. Bonhoeffer kan aan het einde van zijn leven vanuit de gevangenis schrijven, dat hij nergens spijt van heeft, ook niet en met name niet van het politieke engagement, dat hem het leven kostte; alles was één ononderbroken verrijking van zijn ervaring. Zijn actieve deel-

name aan het verzet tegen onrecht en onmenselijkheid neemt in het denken, schrijven en handelen van Dietrich Bonhoeffer een grote plaats in. Het zou een vervalsing van zijn levenswerk betekenen dit niet in de keuze voor dit brevier te verdisconteren. Want juist hier wordt zichtbaar, hoe sterk dit leven het karakter van een getuigenis had. Het is onnodig te zeggen, waarin en hoe dit verzet bij hem gefundeerd was.

De rangschikking van de teksten in dit brevier past goed bij het verloop van het kerkelijk jaar. Toch scheen het raadzaam, met 1 januari en niet met de eerste zondag van de advent te beginnen. Achter in het boek (blz. 511) staat aangegeven welke stukken ons bijzonder geschikt lijken voor die kerkelijke feestdagen, die niet aan een vaste datum gebonden zijn.

Bij preken wordt de volledige bijbeltekst als regel alleen afgedrukt aan het begin. Op de daarop volgende dagen wordt meestal één enkel vers herhaald.

Bij de overige exegesen is vaak alleen het belangrijkste vers afgedrukt. Het is in zulke gevallen aan te bevelen het betreffende schriftge-deelte in zijn geheel te lezen.

De keuze maakte het noodzakelijk hier en daar geringe veranderingen aan te brengen in de tekst.

Verdraagt het werk van Dietrich Bonhoeffer het wel te worden opgedeeld in 365 kleine stukken? Wordt het zo niet van zijn frisheid, zijn waarde en zijn kracht beroofd? Om aan dit reële bezwaar tegemoet te komen, zijn de gekozen stukken opzettelijk gegroepeerd in grotere eenheden. Alles, wat onder één hoofdtitel staat hoort naar inhoud bij elkaar en vormt meestal ook in de oorspronkelijke context één geheel.

Dit brevier wil niet het lezen van Bonhoeffers verschillende boeken of van zijn gehele werk vervangen. Daartoe wil het juist stimuleren. Men kan Bonhoeffer niet vluchtig lezen. Hij vraagt tijd en een ingespansn meedenken. Maar is het een nadeel, dat er hoge eisen gesteld worden?

INHOUD

Voorwoord	5
Het begin	15
<i>1 – 10 januari</i>	
Contra de angst	27
<i>11 – 15 januari</i>	
De zaliggeprezenen	33
<i>16 – 20 januari</i>	
Christen-zijn in de realiteit	41
<i>25 – 28 januari</i>	
Liefde tot de vijand	46
<i>29 januari – 3 februari</i>	
Gij klaagt, dat gij niet kunt geloven	52
<i>4 – 6 februari</i>	
Het bidden van de psalmen	56
<i>7 – 16 februari</i>	
Wat is de mens?	66
<i>17 – 24 februari</i>	
Navolging en kruis	73
<i>25 februari – 1 maart</i>	

Vrede met God 79
2 – 5 *maart*

Verzoeking 84
6 – 17 *maart*

Tussen vloek en belofte 96
18 – 23 *maart*

Open mij de ogen 102
24 – 29 *maart*

In de handen van zondaars 109
30 *maart* – 2 *april*

Kunt gij niet één uur met mij waken? 114
3 – 8 *april*

De opgestane 120
9 – 13 *april*

De genade van de zichtbare gemeenschap 127
14 – 20 *april*

De goede herder 134
21 – 24 *april*

De boden 139
25 *april* – 4 *mei*

Zingt de Here een nieuw lied 150
5 – 7 *mei*

Heer, leer ons bidden 154
8 – 14 *mei*

Mijn ziel dorst naar God 161
15 – 25 *mei*

Wij zullen bij Hem wonen	170
<i>26 – 29 mei</i>	
Gemeenschap der heiligen	175
<i>30 mei – 3 juni</i>	
Het mysterie God	181
<i>4 – 7 juni</i>	
Gelijkvormig worden aan de Zoon	185
<i>8 – 12 juni</i>	
Maar Ik zeg u	191
<i>13 – 19 juni</i>	
Wat betekent waarheid spreken?	199
<i>20 – 23 juni</i>	
In den beginne schiep God	204
<i>24 juni – 1 juli</i>	
Vroeg ontwaak ik tot U	212
<i>2 – 5 juli</i>	
Had ik de liefde niet	217
<i>6 – 11 juli</i>	
Wie houdt stand?	223
<i>12 – 15 juli</i>	
Verantwoordelijk	227
<i>16 – 23 juli</i>	
Gij zijt mij te sterk geweest	235
<i>24 juli – 2 augustus</i>	
Levend onder Gods geduld	246
<i>3 – 10 augustus</i>	

Gemeenschap en alleen zijn 254
11 – 15 augustus

Zoekt eerst het Rijk Gods 260
16 – 19 augustus

Alles heeft zijn tijd 264
20 – 27 augustus

De liefde is lankmoedig en goedertieren 272
28 augustus – 2 september

Leid ons niet in verzoeking 278
3 – 14 september

Eén lichaam – maar leden ten opzichte van elkander 290
15 – 20 september

Wat gij ook doet, verricht uw werk van harte,
als voor de Here en niet voor mensen 296
21 – 27 september

Over het vergeven 304
28 – 30 september

Wie niet tegen ons is, is voor ons 308
1 – 6 oktober

De vrede 314
7 – 10 oktober

Vrijheid 319
11 – 12 oktober

Dan zal ik wandelen op ruime baan want ik zoek uw bevelen 322
13 – 18 oktober

De liefde vergaat nimmermeer 328
19 – 23 oktober

Dient elkander	333
<i>24 – 30 oktober</i>	
Ik ben de Here uw God	341
<i>31 oktober – 5 november</i>	
Alles wat God doet is blijvend	348
<i>6 – 10 november</i>	
De liefde van God en de dienstbaarheid van de kerk	352
<i>11 – 18 november</i>	
Wij moeten allen openbaar worden	358
<i>19 – 25 november</i>	
Geloof – Hoop – Liefde	368
<i>26 – 28 november</i>	
Christus ons leven	371
<i>29 november – 1 december</i>	
Is er geen koning bij u?	375
<i>2 – 10 december</i>	
Bereidt de weg des Heren	384
<i>11 – 16 december</i>	
Mijn ziel maakt groot de Here	390
<i>17 – 22 december</i>	
Wij knielen aan uw kribbe neer	396
<i>23 – 28 december</i>	
Mijn tijden zijn in uw hand	403
<i>29 – 31 december</i>	
Bronvermelding	407
Register van bijbelplaatsen	

HET BEGIN

1 januari

BEVRIJD VAN DE WET STEEDS OPNIEUW TE MOETEN
BEGINNEN

Welzalig zij, die onberispelijk van wandel zijn, die in de wet des Heren gaan.

Psalms 119:1

Wie zo spreekt, gaat uit van het begin dat geschied is. Hij geeft te verstaan, dat leven met God er niet alleen en in de grond van de zaak juist niet hierin bestaat steeds weer opnieuw te moeten beginnen. Daarom noemt hij het een wandel, een gaan in Gods wet. Zo erkent hij het begin dat geschied is. Dat laat hij gelden, daar wil hij niet meer op terugkomen. Op grond van Gods begin met ons dat hééft plaatsgevonden, is ons leven met God een weg die wordt gegaan in Gods wet. Is dat een knechting van de mens onder de wet? Nee, het is de bevrijding van de moorddadige wet: steeds weer opnieuw te moeten beginnen. Dag aan dag wachten op het nieuwe begin, telkens denken dat men het gevonden heeft om het 's avonds weer prijs te geven, dat is de volkomen vernietiging van het geloof aan de God die eens een begin heeft gemaakt in zijn vergevend en vernieuwend Woord, in Jezus Christus, dat wil zeggen in mijn doop, mijn wedergeboorte, mijn bekering. God heeft mij eens en voor altijd tot zich bekeerd, en niet ik heb mij eens en voor altijd tot God bekeerd. God heeft een begin, ja, hét begin gemaakt, dat is de blijde zekerheid van het geloof. Daarom moet ik niet proberen naast dit ene begin van God nog talloze eigen beginnetjes te maken. Juist daarvan ben ik bevrijd, het begin ligt eens en voor altijd achter mij, Gods begin namelijk. De leden der gemeente hoeven elkaar niet aan te sporen op-

nieuw te beginnen; ze gaan met elkaar om als mensen, aan wie het nieuwe begin blijvend geschonken is en die met elkaar op weg zijn. De weg die begon toen God de zijnen vond en die hierop moet uitlopen dat God de zijnen weer opzoekt.

Tussen dit begin en dit einde is het wandelen in de wet Gods, het leven onder het beslag van Gods Woord, in al zijn verscheidenheid, in zijn rijkdom, in zijn onuitputtelijke volheid aan inzichten en ervaringen. Werkelijk, er is maar één gevaar op deze weg: terug te willen tot vóór dit begin, of, wat hetzelfde is, het doel uit het oog te verliezen. Op dit moment houdt de weg op een weg van geloof en genade te zijn. Hij houdt op Gods eigen weg te zijn.

2 januari

DE VERLOSSING ACHTER ONS – DE BELOFTE VOOR OGEN

Het antwoord op de vraag naar de wet is: Gods verlossingswerk, Gods geboden en Gods belofte. Niemand begrijpt de wet Gods, als hij geen weet heeft van de verlossing die geschied is en van de belofte die op ons toekomt. Wie vraagt naar de wet, wordt herinnerd aan Jezus Christus. Hij wordt herinnerd aan de verlossing die in Hem voor de mensen is volbracht, de verlossing uit de dienstbaarheid aan de zonde en de slavernij van de dood; hij wordt herinnerd aan het nieuwe begin dat God in Jezus Christus met alle mensen heeft gemaakt. Het antwoord op de vraag naar de wet Gods is geen ethiek, geen norm, maar een voltooide daad van God. Wij vragen hoe wij een leven met God kunnen beginnen, de Schrift antwoordt dat God het leven met ons allang begonnen is. Wij vragen wat wij voor God kunnen doen en krijgen te horen wat God voor ons gedaan heeft. Wij vragen hoe wij zonder zonde voor God kunnen leven en ons wordt de vergeving van alle zonden in Jezus verkondigd. Onze blik richt zich op de toekomst, Gods Woord roept ons terug naar het verleden en zegt: Gedenk! (Deut. 7:18; 8:2; 32:7 v.). Eerst wanneer wij hebben aanvaard dat de beslissing al gevallen, het begin al gemaakt en het werk al gedaan is, en dit alles van Godswegen, eerst wanneer wij ons geraakt weten door de beslissing, het begin en het werk van God,

wanneer wij weten dat wij erbij betrokken zijn, eerst dan kunnen wij Gods gebod horen als de levenswet van hen, voor wie God allang alles heeft gedaan, en die nu 'in de wet' zijn.

Daarom 'Welzalig zij, die in de wet des HEREN wandelen.' Want zij hebben het gewaagd te aanvaarden dat Gods werk voor hen geschied is, zij leven uit het volbrachte begin van God. Zij zijn als overwinnaars na de veldslag, als levenden die door het dal des doods zijn gegaan. Zij zijn als pelgrims voor wie na duistere nacht de zon is opgegaan en die op de goede weg zijn gekomen. Nu gaan zij op weg naar een nieuwe toekomst, nu trekken zij van overwinning naar overwinning, nu zijn zij op weg in het licht.

3 januari

HIJ DIE HET HEIL BEWERKT WIL OOK ONS GELUK

'Welzalig zij': het gaat hier over het geluk en de zaligheid van het leven in de wet Gods. God wil, dat het hen die in zijn geboden wandelen goed gaat. Het getuigt niet van een sterk en rijp geloof, wanneer deze uitspraak ons verlegen maakt. Wanneer wij zeggen dat God belangrijkers met ons voorheeft, dan er voor te zorgen dat het ons wel gaat. Er lopen christenen rond die geestelijker willen zijn dan God zelf. Zij praten graag over strijd, zelfverloochening, lijden en kruis, en het lijkt wel of zij onaangenaam zijn getroffen door het feit, dat de Heilige Schrift niet alleen daarover spreekt, maar steeds weer wijst op het geluk van de vromen en de voorspoed van de rechtvaardigen. Ze zeggen dan wel: dat is oudtestamentisch en achterhaald. Maar hun verlegenheid ligt allereerst in de omstandigheid, dat hun hart te eng is om Gods genadige goedheid geheel te kunnen bevatten, te eng om God óók te kunnen eren in de volheid van zijn aardse gaven die Hij ten deel laat vallen aan hen die in zijn wet leven. Zij willen de Heilige Schrift beschoolmeesteren en zo beroven zij zichzelf van de vreugde van hun christen-zijn en ontzeggen God de dank, die zij Hem schuldig zijn voor zijn grote goedheid. Het is verrassend te zien, hoe juist in de Psalmen die klagen over de verdrukking en het lijden van de rechtvaardigen, Gods goedheid die voorspoed schenkt

BONHOEFFERS KLASSIEKE DAGBOEK

Populaire verzameling teksten uit Dietrich Bonhoeffer's brieven, preken en geschriften, geordend naar thema en verdeeld over alle dagen van het kerkelijk jaar. De samensteller koos die gedeelten die zich lenen voor overweging. Hij ensceneert korte ontmoetingen met Bonhoeffer de gelovige, de zoeker, de pastor en ideale gesprekspartner, die nooit inbreuk maakt op de vrijheid van de ander. De vrije stijl van mediteren tilt dit brevier ver uit boven alle vroomheidsboeken.

DIETRICH BONHOEFFER (1906-1945) staat bekend om zijn radicale opvattingen over het christelijk geloof en heeft een onuitwisbare indruk achtergelaten door zijn verzet tegen het bewind van Hitler, wat leidde tot zijn tragische dood in 1945.

KOK

